

УДК 316.61

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

І. В. Шапошникова

*Херсонський державний університет,
вул. 40 років Жовтня, 27, м. Херсон, Україна, 73000,
slabko-yana@mail.ru*

Висвітлено результати проведеного соціологічного дослідження теоретико-методологічних основ процесу соціалізації сучасної молоді. Визначено відмінності між соціальним та соціалізувальним потенціалами. Розроблено концепцію культурної соціалізації молоді.

Ключові слова: соціалізація, молодь, парадигма, особливості, суспільство, модель.

Сучасне суспільство стикнулося з посиленням інноваційного пласту в культурі, що зумовило посилення розбіжностей між соціальними інститутами: наявна зміна темпоритму культуургенезу, різка трансформація звичних для суспільства форм соціокультурної взаємодії. Наростає тенденція послаблення необхідності міжпоколінного спілкування як форми трансляції соціокультурного досвіду від людини до людини, що генерується одним параметром – миттєвим доступом до будь-якої інформації. Загалом скорочуються традиційні способи передачі знань, неспроможні подолати зростаючий інформаційний потік. На першому плані є засоби масової інформації, комп'ютерно-інформаційні мережі, що формують нову цілісність соціокультурного простору. Сім'я як важливий соціокультурний інститут втрачає позиції лідера в процесах соціалізації і передання культурної традиції. Посилення процесів “автоматизації” членів родини (за збереження пояснювального фактору – загального простору, в якому кожен в більшою мірою наданий сам собі) зумовлює зміну цінностей, формує нові потреби. Тому проблеми культурної соціалізації молоді гостро стоять перед українським суспільством.

Питання соціалізації розглядали такі зарубіжні науковці Д. Джос, Д. Доллерд, Т. Кемпер, Л. Колберг, Дж. Кольман, А. Маслоу, Дж. Мід, Т. Ньюком, А. Оллпорт, А. Парк, К. Роджерс, В. Уолтер, Д. Хорке. Серед російських учених, які досліджували проблему соціалізації молоді, можна виокремити роботи Н. Аітова, Ю. Волкова, Я. Гілінського, І. Кона, В. Лісовського, В. Магуна, Г. Осипова, С. Парамонова, В. Стегнія, М. Тітми, А. Яковлева [1].

Проблеми соціалізації молоді вивчали такі українські дослідники, як В. Волович, Є. Лазоренко, М. Лукашевич, М. Михальченко, В. Москаленко, С. Омельченко, С. Савченко, А. Ташенко, Л. Харченко та інші автори [7], [8], [10]. Незважаючи на наявність значної кількості робіт, присвячених соціалізації, в умовах сьогодення виникає необхідність розроблення нової парадигми культурної соціалізації сучасної української молоді.

Розробити та теоретично обґрунтувати нову культурологічну концепцію соціалізації молоді.

Відношення між традиційними та інноваційними культурними зразками в сучасному соціумі набувають характеру жорсткої конкуренції, що призводить до витіснення перших другими. Для того, щоб уникнути нестійкості в соціумі, що супроводжується руйнуванням традиційних соціокультурних зразків, треба мати багатий фонд різноманітних культурних зразків, здатних скласти бажану альтернативу репліка тору, що застаріває. Тут є важливим власне диверсифікаційний потенціал цього фонду, широкий вибір варіантів оперативного архіву культури. Це може сприяти тому, що інститути соціалізації будуть будувати відношення між традиційними та інноваційними реплікаторами головно в режимі кооперації та ієрархізації, а не в режимі жорсткої конкуренції, що більш ефективно для самозбереження і відтворення соціуму.

Отже, стійкість/нестійкість передання будь-якої культурної традиції, функціонування будь-якого інституту соціалізації головно вимірюється величиною ресурсу реплікації культурних зразків, що визначають зміст цієї традиції, соціальних норм тощо. Пострадянський досвід підтверджує, що масовий (когерентний) образ мислення і життя дає змогу швидко створити значний ресурс реплікації будь-якого ціннісно порожнього культурного зразка. Якщо проаналізувати загальну моральну дезорієнтацію населення, то можна зробити висновок, що це робить країни минулого Радянського Союзу майже “ідеальним полігоном для “обкатки” ідеалів ціннісного постмодерну [4].

Залучення людини до цінностей, розуміння нею культурного сенсу продовжуються протягом усього життя, адже процес становлення особистості нескінченний. Унаслідок насичення соціокультурного простору новими штучними середовищами спостерігається трансформація залучення. Соціалізація втрачає свій основний сенс – формування креативної особистості, здатної до вияву творчої активності й самореалізації в соціумі.

Це виявляється через зміну співвідношення між цілеспрямованими і стихійними формами соціалізації, передання соціокультурного досвіду в неприпустимо скорочених “дайджест-варіантах”, створення штучного середовища – нових реалій, що розширюють звичні межі існування. Частина процесу соціалізації відбувається у просторах іншого типу, таких як інтерактивне поліморфне інформаційне середовище, символічні світи і віртуальне середовище.

Культурні інновації не встигають інтегруватись до середовища і до системи освіти, через що вона стає громіздкою, дуже повільно перебудовується. Розрив між моноспособами передання інформації та інтерактивними мультимедійними системами зростає. Так, традиційний вербальний спосіб розуміння світу, що відіграє важливу роль на всьому шляху розвитку людства, витісняється візуальним і аудіовізуальним пізнанням. Комп’ютер, відео- й аудіотехніка, засоби масової комунікації (кіно, телебачення, радіо, електронний зв’язок) забезпечують пріоритет у створенні картини світу, осмисленні людської природи.

У сучасному суспільстві суттєво змінюється спрямованість і зміст процесу соціалізації особистості. Переважання форм спілкування за допомогою інформаційно-комунікативних систем замість міжособистісних комунікацій, звуження каналів розуміння людиною світу (ігнорування значною кількістю людей можливостей науки,

мистецтва, релігії), послаблення і “автономізація” зумовлюють порушення принципу системності у процесі отримання знань про світ, нерозуміння сенсу явищ і дій, іншій мотиваційній інтерпретації вчинків у соціумі, нерозвинення рефлексії. Змінюється ступінь соціальної відкритості /закритості людини, обмежується набір можливих варіантів соціальної поведінки, більша частина яких залишається непізнаною.

Актуальною стає проблема розвитку низки здібностей, які забезпечують діяльність людини у складних багатофакторних, динамічних середовищах, природних мережах, соціальних, інформаційних взаємодіях різного рівня. Народжується новий тип людини, який “створює” новий суспільний порядок.

Нове теоретичне положення про становлення “порядку через хаотичну стійкість” дає змогу точніше сформулювати складну взаємодію між індивідами і колективістськими аспектами поведінки людини [2]. Згідно з сучасними науковими даними, наявність “хаосу” у функціонуванні людського організму не сигналізує про його дезорганізацію, а швидше навпаки, свідчить про його нормальний стан. Присутність хаотичних елементів у багатьох ситуаціях робить мислення більш гнучким, підвищує пристосованість організму і дає змогу йому краще реагувати на непередбачувані умови життя.

Так Р. Рамзей переконаний, що “переважна кількість вимірів у соціальній діяльності, наприклад, буде залежати від того, що спостерігається у даного індивідууму, родини, групи і соціуму: нерегулярність меж, що свідчить якраз про неблагополуччя” [5].

Соціалізація – це процес становлення особистості, в ході якого формуються найбільш загальні розповсюджені, стійкі ознаки особистості, що виявляються в соціально-організаційній діяльності, яка регулюється рольовою структурою суспільства. Ключове поняття під час опису процесу навчання соціальним ролям – “імітація”, завдяки якій індивід “вбирає” в себе загальні цінності в процесі спілкування зі “значущими” іншими, в результаті чого наслідування загальноприйнятим нормативним стандартам стає частиною його мотиваційної структури, його потребою. Іншими словами, відбувається перманентний процес саморозвитку, імпульсами, рушійними силами якого є іманентні протиріччя між стійкістю і мінливістю, простим і складним, старим і новим, прогресивним і регресивним, природним і штучним, внутрішнім і зовнішнім, одиничним і множинним.

Усе це свідчить про значну роль передання досвіду в системі соціалізації, навичок, особливих семіотичних систем, що транслюють програми поведінки, роль навчальних систем (за термінологією Н. Н. Моїсєєва – системи “Вчитель”), що діють за принципом “Роби, як я”. Роль поведінської інформації, а також роботу системи “Вчитель” репрезентовано А. Тойнбі, який використовує термін “мімесіс”, аналізуючи причини надломів цивілізацій [9]. Мімесіс розглядається як засіб і джерело “механізації” людської природи. Засіб, тому що формує у людей навички наслідування і підпорядкування і є видом соціального тренування. Джерело, тому що здатність до наслідування закладено в природі людини (у вигляді носіїв поведінкової інформації). Недолік наслідування в тому, що людина запозичує спосіб дії, який не припускає власної ініціативи: “таким чином, дія, породжена мімесісом, не надійна, тому що вона не самовизначена. Найкращий практичний захист проти небезпеки надлому – це закріплення якостей, засвоєних через наслідування в формі звички чи звичаю” [9, с. 304]. Для стабільного суспільства

ризик мімесіса невідчутний. Ситуація різко змінюється в умовах динамічного розвитку, коли відбуваються суттєві соціальні трансформації: починає руйнуватись “кристал звичаю”, а це відкриває розглянуті недоліки мімесіса. Виникає нестійка рівновага, коли руйнування традицій призводить до невизначеності у свідомості і долях людей. Отже, надзвичайною проблемою є порушення гармонії між традицією та інновацією і (як наслідок) між тими соціальними ресурсами (поколіннями людей), які їх відтворюють.

Потрібен час і відповідні зусилля для створення міцних інтеграційних зв'язків між цими культурними пластами соціуму. У цьому випадку може виявити себе синергетичний принцип об'єднання частин в одне ціле, наближення до загального темпу розвитку частин, що об'єднуються. Соціальний світ з виникненням кожної нової культурної форми ускладнюється, але так, що не відбувається повного витіснення попередньої форми. При цьому дуже важливо, що з виникненням нової культурної форми попередні форми не консервуються, а розвиваються, що спричиняє виникнення різноманітних зв'язків між ними.

Зауважимо, що кожна нова форма впливає на попередню, трансформується, утворюючи різні модифікації, але зберігаючи своє ядро: одночасно будь-яка нова культурна форма (зразок) має свої межі, тому ефективнішим вважаємо не протиставлення попередньої (традиційної) і нової форм, а врахування їх взаємозв'язку. Проте усвідомлення синергійності традиційних та інноваційних культурних структур, які функціонують в сучасному соціумі, відбувається зі значними зусиллями.

Синергетичний підхід дає говорити про можливість перспективи об'єднання структур різного віку, що знаходяться на різних стадіях розвитку. Очевидно, що подолати кризовий стан більш успішно можуть ті суспільства, які досягнуть оптимуму об'єднання.

Природним станом саморозвитку (руху) є системна єдність минулого, теперішнього і майбутнього, що розгортаються як в часі, так і в просторі. Тобто, вивчення обраного об'єкта, як і предмета, повинне ґрунтуватися на комплексному, системному аналізі досліджуваного явища, що відображає стан і перспективи соціалізації в сучасного суспільства, а також ураховувати етно-історичну специфіку і логіку розвитку особистості, детермінованих часовими і просторовими факторами.

Різноманіття теоретико-методологічних підходів до цієї проблематики стає більш зрозумілим і набуває свого істинного змісту в межах синергетичної парадигми, що описує процес соціалізації в категоріях складності й нелінійності, вірогіднісного характеру подій, їх принципової непередбачуваності і повинна розглядатися у контексті таких регуляторів, як плюралізм, поліекранність, іпостасність, холізм, синергізм, додатковість, релятивізм.

З погляду синергетики як світоглядної парадигми соціалізація є двостороннім процесом: з одного боку, вона носить цілеспрямований характер (виховання, освіта), з іншого – стихійний. У першому випадку ми говоримо про організацію, що передбачає координацію діяльності людей, впорядкованість суспільного життя за допомогою інституційних механізмів. У другому мова йде про самоорганізацію, що здійснюється в різноманітних структурах соціальних зв'язків людини (за її приналежності до об'єднань, місця проживання, інститутів) і є процесом та результатом рефлексії, фактором соціокультурної взаємодії.

Отже, сучасне суспільство особливо гостро відчуває необхідність перегляду методологічних основ теорії соціалізації, максимального наближення цієї теорії до його потреб. Вступ пострадянського простору в “транзитну” епоху відобразив вузькість і неспроможність старої теоретико-методологічної парадигми теорії соціалізації, її нездатність оперативно і ефективно розв’язувати не тільки минулі, але й нові проблеми у сфері соціалізації молоді. Можна стверджувати, що рівень наукового постановлення і розроблення проблем соціалізації є якісним критерієм зрілості науки і суспільства загалом.

У межах соціологічного дослідження розкриття суті процесу соціалізації пов’язане з серйозним аналізом соціальної природи людини як носія соціальності, сукупності узагальненого досвіду попередніх поколінь. Такий аналіз потребує від дослідника здійснення міждисциплінарного підходу, який ураховує досягнення інших наук, у тому числі соціальної антропології, соціології, психології і педагогіки, низки інших гуманітарних дисциплін.

З цього погляду соціалізація не зводиться до цілеспрямованого та контрольованого впливу суспільства на індивіда, так само і соціалізацію не може буди редуційовано до процесу пристосування індивіда до соціального середовища. Соціалізація – це найперше процес інтеріоризації чи засвоєння суб’єктом всього соціального, залучення його до соціального, тобто до всього, що створено людством у процесі його історичного розвитку. І що якісніше засвоєно суб’єктом позитивний досвід людства, то більше соціалізованим він є. Такий підхід гарантує нам уникнення крайностей етатизму і конформізму, дає змогу краще і реальніше бачити межі можливостей, соціальних практик.

Авторська концепція культурної соціалізації будується в аспекті поліпарадигмальності дослідницького підходу, що ґрунтується на теоретичному і емпіричному спадку структурного функціоналізму і символічного інтеракціонізму, соціальної антропології і гуманістичної психології, теорії діяльності розвитку особистості, гуманістичної психології, згідно з принципом додатковості як особливим принципом продуктивного консенсусного способу мислення. Ця методологічна парадигма здатна зважати на певне векторне ставлення до природи, до людини і соціуму, до культури і світотворчості, до самого себе. При цьому об’єктом дослідження є відносини відповідальної залежності всіх суб’єктів процесу соціалізації. Це дає змогу врахувати нетотожність соціального і соціалізувального потенціалів, причому останні містять лише позитивний (з погляду тієї чи іншої епохи) досвід. У той час, коли соціальний потенціал може включати досвід негативний чи нейтральний, що робить неприпустимим ототожнення цих потенціалів. Саме різниця потенціалів уможливорює такий важливий атрибут людської особистості, як свобода вибору. Процес соціалізації в цьому разі виступає як безперервний процес вибору, що здійснюється суб’єктом в умовах наявності декількох альтернатив. При цьому є можливість говорити про відповідальність індивіда перед суспільством і суспільства перед особистістю. Тобто, за наявності адекватних соціокультурних умов може бути успішно розв’язано проблему нарощування і матеріалізації виховного потенціалу суспільства і держави, що діють в умовах реальної свободи.

Тобто, в сучасних історичних умовах основне питання соціалізації – це питання формування відповідальності. З одного боку особистості за своє майбутнє, а з іншого – відповідальність суспільства за інновації, які впроваджуються у суспільне життя.

Отже, нова методологічна парадигма теорії соціалізації розглядає молодь як особливу соціальну групу, здатну бути не тільки і не стільки об'єктом, але і суб'єктом процесу соціалізації, який володіє власною волею, діє в умовах свободи вибору і несе відповідальність за свої дії і вчинки, намагаючись реалізувати себе в полі протиріч між власними потребами і можливостями, які існують в конкретному суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Кон И. С.* НТР и проблемы социализации молодежи [Текст] / И. С. Кон. – М. : Знание, 1988. – 63 с.
2. *Валери П.* Об искусстве [Текст] : сборник : пер. с фр. / П. Валери ; предисл. А. А. Козова. – 2-е изд. – М. : Искусство, 1993. – 507 с.
3. *Омельченко С. О.* Роль соціальних інститутів селища в процесі соціалізації та формування здорового способу життя молоді / С. О. Омельченко // Ціннісні пріоритети освіти у ХХІ столітті: орієнтири та напрямки сучасної освіти : матеріали ІІ міжнар. наук.-практ. конф. (2–5 жовт. 2005 р., м. Луганськ). – Луганськ, 2005. – Ч. 4. – С. 184–191.
4. *Покровский Н. Е.* Российское общество в контексте американизации (Принципиальная схема) [Текст] / Н. Е. Покровский // СоцИс. – 2000. – № 6. – С. 4–9.
5. *Рамзей Р.* К созданию общей концепции социальной работы “наука-профессия” [Текст] / Р. Рамзей // Теория и методика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт : в 2 т. Т. 1 / под. ред. Т. Ф. Ярковой, В. Г. Бочарова. – М. ; Тула, 1993. – С. 82.
6. Соціалізація студентської молоді в умовах регіонального освітнього простору [Текст] : монографія / Савченко С. В. – Луганск : Альма-матер, 2003. – 406 с.
7. Соціалізація. Виховні механізми і технології [Текст] : навч.-метод. посібник / Лукашевич М. П. – К. : ІЗМН, 1998. – 112 с.
8. *Тащенко А. К.* Моделі соціалізації молоді в сучасному суспільстві // Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики. Міжвузівський збірник наукових праць. – Вип. 12. – К., 2007. – С. 88–99.
9. *Тойнби А. Дж.* Постигание истории [Текст] : сборник / А. Дж. Тойнби ; пер. с англ. Е. Д. Жаркова ; сост. А. П. Огурцов. – М. : Айрис-пресс, 2008. – 640 с. – (Библиотека истории и культуры).
10. *Харченко Л. Г.* Фактори соціалізації жіночої молоді / Л. Г. Харченко // Ціннісні пріоритети освіти у ХХІ столітті: орієнтири та напрямки сучасної освіти : матеріали ІІ міжнар. наук.-практ. конф. (2–5 жовт. 2005 р., м. Луганськ). – Луганськ, 2005. – Ч. 3. – С. 76–82.

Стаття надійшла до редколегії 03.02.2013

Прийнята до друку 04.03.2013

**THEORETICAL-METHODOLOGICAL BASES OF SOCIALIZATION
OF MODERN YOUTH****I. V. Shaposhnikova**

*Kherson State University,
40 roktiv Zhovtnya Str., 27, Kherson, Ukraine, 73000,
slabko-yana@mail.ru*

An author in the article lights up the results of the conducted sociological research of theoretical-methodological bases of process of socialization of modern youth. Certain differences between social and by socialystic potentials. By an author the worked out conception of cultural socialization of young people.

Key words: socialization, young people, paradigm, features, society, model.

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
СОЦИАЛИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ****И. В. Шапошникова**

*Херсонский государственный университет,
ул. 40 летия Октября, г. Херсон, 27, Украина, 73000,
slabko-yana@mail.ru*

Автор в статье освещает результаты проведенного социологического исследования теоретико-методологических основ процесса социализации современной молодежи. Определены отличия между социальным и социализационным потенциалами. Автор разработал концепцию культурной социализации молодежи.

Ключевые слова: социализация, молодежь, парадигма, особенности, общество, модель.